

Alkohol & Narkotika

DROGPOLITISKT OBEROENDE TIDSKRIFT • ÅRGÅNG 112 • NO.2 2018

Platsen och etnisk
profilering s.20

Skattemedel slösas
på utvärderingar s.32

Sjukdomsmodellen
omtvistad s.24

KROPPEN, RUMMET, MAKTEN

I granskningssamhället går miljoner till spillo

NÄR FORSKAREN **Anna Petersén** vid Örebro universitet frågade Statens institutionsstyrelse (SiS) om hur de hade använt utvärderingarna av projektet *Motverka våld och gäng* (MVG-projektet) fick hon svaret att studierna har lagts till i kunskapsbasen. Projektet kostade 220 miljoner och granskades av forskargrupper vid två olika universitet för flera miljoner kronor.

Ett undermåligt svar för ett projekt av den storleken, anser Anna Petersén.

Hon är starkt kritisk till hur utvärderingar används – eller snarare inte används. De beställs och arkiveras ofta utan att användas för att utveckla verksamheter, säger hon. Kanske har regeringen bytts ut. Eller så har tjänstemannen ersatts av en annan. Utvärderingstiderna är ofta långa och intresset hinner svalna.

Socialdepartementet och Statens institutionsstyrelse bemöter kritiken i artikeln på sidan 32. De anser att

”**Kritiken mot granskningssamhället sträcker sig från slöseri med pengar till försämring av vård.**

utvärderingar används i kunskapsunderlaget för reformer och att situationen mellan 2003 och 2009, som är tiden som Anna Petersén har studerat, inte återspeglar dagens arbete.

Men Anna Peterséns kritik om att processerna är luddiga och att det är svårt att se hur utvärderingarna används kvarstår. Även forskarna som utför utvärderingarna ställer sig frågande till hur deras arbete används.

DET FINNS UPPSKATTNINGAR om att en tredjedel av statsförvaltningen ägnar sig åt granskande verksamheter. Utvärderingssystemet påverkar även praktiken. *Alkohol & Narkotika*s förra chefredaktör **Staffan Hasselgren** beskriver New Public Management (NPM) som en styrningsform där »fokus flyttas från att göra rätt i verkligheten till att göra rätt enligt granskningssystemet i ledaren för ett temanummer 2014 (nr 4). I temanumret varnar beroendeläkaren **Jan Halldin** för byråkratisering av vårdpersonalens arbete och mindre tid för patienter. Han argumenterar för att mediciner blir vanligare medan tillgången till svårsmåbara psykosociala behandlingsformer minskar.

»Det finns en risk att man mäter det som är lätt att mäta. Just kvalitet och vårdutfall är svåra aspekter att fånga« säger **Jessica Storbjörk** i artikeln *Från torken till Capiro* på Stockholms universitets webbplats. Institutionen för folkhälsovetenskap vid Stockholms universitet, där även SoRAD nu ingår, har ett projekt som ska undersöka NPM:s effekter på missbruksvården. Jessica Storbjörk skriver om

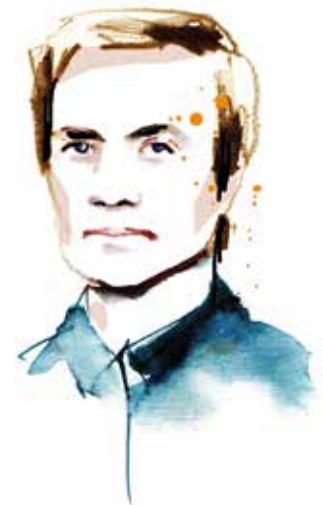
det minskade handlingsutrymmet för personal på grund av administration, men också att behandlingstiderna blir kortare medan vården inte har blivit billigare.

Kritiken mot granskningssamhället sträcker sig från slöseri med pengar till försämring av vård.

...

I DET HÄR numret av *Alkohol & Narkotika* utforskar vi hur makten i rummet påverkar kroppen, ett tema som kan verka flummigt, men som kan få konkreta effekter för dem som utsätts. Bland annat kan du läsa om hur personer med heroinerfarenhet rör sig i staden för att undvika det förgångna, om konsekvenser av att rasifierade grupper befinner sig i polisen blickfång. Vi publicerar även nya siffror om rädsla för berusade på offentliga platser och utforskar zonförbud, som finner stöd bland professorer, politiker och poliser.

/ JULIUS VON WRIGHT

”Det är viktigt att de vuxna runt eleverna känner varandra.

INNEHÅLL NO.2 2018

- 2 LEDARE** Slösade skattemedel?
- 6 FORSKARINTERVJUN** Dåligt förberedd på spelmissbruk
- 10** Arkitekturen som kan hela
- 14** Kroppen bär på minnen från tiden med heroin
- 17** Oförutsägbarhet ökar rädslan i staden
- 18** De vill se zonförbud i Sverige
- 20 REFLEKTIONEN** Brevväxla while black
- 24** Sjukdomsmodellen omdebatterad: Markus Heilig vs Marc Lewis
- 35 SISTA ORDET** (O)demokratisk vetenskapskommunikation

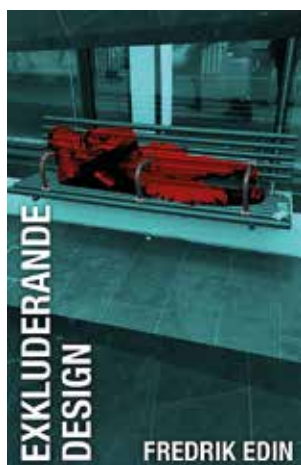

Kroppen, rummet, makten

10 Omgivningen påverkar individen. I det här temanumret utforskar vi denna påverkans positiva och negativa effekter. Arkitektur kan hela, men också exkludera. I det offentliga rummet är människor rädda, utpekade och jagade.

Alkohol & Narkotika

ALKOHOL & NARKOTIKA ges ut av CAN. Tidskriften ska ur ett journalistiskt perspektiv bevaka och granska aktuella händelser på drogområdet. Den har en populärvetenskaplig inriktning och är drogpolitiskt oberoende. Åsikter framförda i artiklar och krönikor behöver inte överensstämma med redaktionens. **ANSVARIG UTGIVARE** Håkan Leifman **CHEFREDAKTÖR** Julius von Wright · julius.von.wright@can.se **POSTADRESS** Box 70412 · 107 25 Stockholm **WEBB** www.alkoholochnarkotika.se **BESÖKSADRESS** Klara Norra Kyrkogata 34 **TELEFON** 0723-714 328 **PRENUMERATION** 6 nr per år 300 kr · www.can.se tel 08-799 62 17 · e-post aon@pressdata.se **GRAFISK FORM & PRODUKTION** Oh Dear form **REDAKTIONSRÅD** Torkel Richert, Kalle Tryggvesson, Claudia Fahlke, Jenny Cisneros Örnberg **OMSLAGSBILD** Björn Öberg **PORTRÄTTILLUSTRATIONER** Cecilia Lundgren **TRYCK** Ljungbergs Tryckeri **ISSN** 0345-0732 **CAN** Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN, är ett nationellt kompetenscentrum som arbetar för minskade skador av alkohol och andra droger i samhället. Det gör vi genom att följa konsumtions- och skadeutvecklingen och genom kunskapshöjande insatser. Se mer på: www.can.se

Design som avhyser de oönskade

I SIN BOK *Exkluderande design* tar **Fredrik Edin** upp konkreta exempel på åtgärder som har som syfte att flytta på oönskade grupper i det offentliga – ljud, lutande bänkar, staket, blomkrukor och taggar. Det handlar om att förödmjuka, förnedra och peka ut vissa människor som otillräckliga konsument. Till denna grupp räknas ofta hemlösa och personer med missbruk.

Det är inte bara i kommersiella utrymmen som utvecklingen har skett, utan Fredrik Edin pekar också på hur kommuner förespråkar exkluderande design på offentliga platser. Som exempel använder han den lutande bänken i Triangelns station i Malmö. En bänk som till och med ledde till att Malmö stad blev anmäld till Diskrimineringsombudsmannen.

Fenomenet exkluderande design är en del av en större samhällsutveckling, argumenterar Fredrik Edin. Det är en del av samma krafter som vill förbjuda tiggeri och införa zonförbud för personer som stör ordningen.

JULIUS VON WRIGHT

EXKLUDERANDE DESIGN
Fredrik Edin · Verbal, 2017

Fångslade vittnesmål släpps fria

SKAPAREN AV DOKUMENTÄREN *MonaLisa Story*, **Jessica Nettelbladt**, har i denna antologi samlat berättelser från 150 kvinnor som sitter i fängelse. Berättelserna har samlats ihop genom workshops som Nettelbladt har arrangerat i samband med att *MonaLisa Story* har visats i sex svenska kvinnofängelser.

Boken kan ses som en del av metoo-rörelsen där fångslade kvinnor får sina vittnesmål dokumenterade med egna ord. I kvinnornas berättelser beskrivs drömmar om och rädslan över att bli frigiven, men också tiden före fängelset. »En ska inte behöva vänta på en överdos för att få hjälp» skriver en av kvinnorna, som förgäves har försökt få vård.

Antologin samlar vittnesmål från sex kvinnofängelser: Färingö, Hinseberg, Ljustadalen, Ringsjön, Sagsjön och Ystad.

JULIUS VON WRIGHT

**RÖSTER INNANFÖR MURARNA:
FÅNGSLADE KVINNOR DELAR
MED SIG**

Jessica Nettelbladt (red.) · Lejoni
Produktion, 2018

Antologi som ger narkotikadödligheten fler ansikten

NARKOTIKADÖDLIGHETEN FÅR MYCKET uppmärksamhet i medier, även i *Alkohol & Narkotika*, men den beskrivs sällan konkret. Därför är denna antologi ett viktigt bidrag, skriver **Anna Fugelstad** i förordet till antologin *Vi begravde våra barn*, som samlar 33 mammor och deras 33 berättelser om bortgångna barn.

Fugelstad har rätt. Allt som ofta förblir narkotikadödligheten en abstrakt siffra och allt för ofta är det svårt att greppa att det döljer sig en människa bakom varje tal. I antologin varvas korta hälsningar från föräldrar till barn med längre beskrivningar av förlorade liv. Boken samlar inte bara sorg, utan även ilska som riktas mot myndigheter som borde ha ingripit eller agerat annorlunda. Därför blir antologin även ett dokument för den narkotikapolitiska debatten.

JULIUS VON WRIGHT

VI BEGRAVDE VÅRA BARN

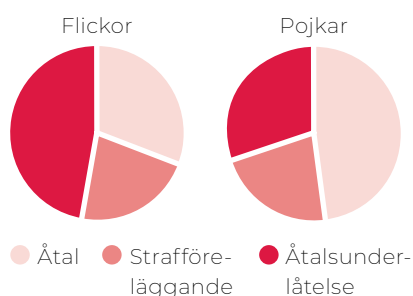
Elisabet Greek, Mari Rickardsson, Tina
Rydberg (red.) · Vulkan, 2018

14%

av kroganställda i Stockholm har använt narkotika den senaste månaden.

Källa: Stockholm förebygger alkohol- och drogproblem (STAD).

Uppklaringar gällande eget bruk av narkotika leder oftare till åtal för pojkar än flickor.

Källa: Brottförebyggande rådet (BRÅ). Siffrorna gäller Stockholm 2015.

9.0 liter

Totalkonsumtionen uppgick 2017 till 9.0 liter ren alkohol per invånare 15 år och äldre.

Källa: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN). Preliminära uppgifter.

»Att jämföra den svenska alkoholpolitiska debatten med den finska är som att jämföra rumsvarm mjölk med skållhet frityrojla«

När får Sverige sin alkohol-industriella revolution på sociala medier?

Läs mer på www.alkoholochnarkotika.se

Signerat

VINNARE ELLER FÖRLORARE?

MISSBRUK FÖRKNIPPAS TRADITIONELLT med alkohol, narkotika eller andra beroendeframkallande medel. Detta synsätt har varit dominerande i både socialtjänstlagen och i socialtjänstens praktik. Men i januari 2018 förändrades allt över en natt då socialtjänsten fick ansvar för att »förebygga och motverka missbruk av spel om pengar.«

Andelen av befolkningen med spelproblem respektive förhöjd risk kan tyckas vara låg – 1,7 procent. Men bakom denna siffra döljer sig cirka 135 000 problemspelare. Till detta kommer minst 260 000 anhöriga som lever tillsammans med spelaren: partners, föräldrar och barn. Spelproblem drabbar alla samhällsskikt men problemet är dock inte jämnt fördelat i befolkningen. För dem som har utvecklat ett spelproblem är samsjuklighet vanligt. De kan ha ett aktivt substansmissbruk och lida av psykisk ohälsa, som depressioner, ångest och självmordstankar.

Implementeringen av den nya lagstiftningen kommer att se olika ut runt om i landet. I Malmö och Göteborg har man sedan många år tillbaka – i socialtjänstens regi – bedrivit grupp- och KBT-inspirerad öppenvård och individuella stödsamtal för problemspelare och anhöriga där även motiverande intervjuer ingår som en del av verktygslådan. Här kan spelare och anhöriga få stöd och hjälp utan föregående biståndsbeslut och utan att bli »registrerade« av socialtjänsten.

SPELBEROENDETEAMET I GÖTEBORGS stad vänder sig i praktiken till problemspelare som inte lider av någon svårare samsjuklighet även om deras spelproblem är dokumenterat allvarliga. Spelare med samsjuklighet inom Västra Götalandsregion kan i stället komma att få behandling vid den regionala mottagning som planeras att öppna senare i år vid Sahlgrenska universitetssjukhuset. Ansvarsfördelningen mellan landsting och kommun tycks inte bli alldeles enkel att reda ut, även om parterna är skyldiga att träffa en överenskommelse om hur samarbetet skall se ut.

Den mest givna lösningen – bedriv en gemensam verksamhet med ett delat huvudmannaskap. Att bedriva gemensamma verksamheter mellan olika huvudmän är inget nytt. I Göteborg sker detta redan sedan lång tid tillbaka vid Järntorgsteamet och Mini-Mariamottagningarna – varför inte lära sig av dessa verksamheter?

/ WEDDIG RUNQUIST LEKTOR I SOCIALT ARBETE, SOCIALHÖGSKOLAN I LUND

BEHANDLINGEN AV SPELMISSBRUK

BEHÖVER KUNSKAPSLYFT

Behandlingen av spelmissbruk i Sverige är fragmentarisk, sårbar och förlitar sig på eldsjälar, säger **David Forsström** och **Eva Samuelsson** vid Stockholms universitet. Vid årsskiftet skrevs spelmissbruk in i socialtjänstlagen – är kommunerna och landstingen redo? **TEXT / FOTO JULIUS VON WRIGHT**

KOMMUNER OCH LANDSTING är dåligt rustade för att möta personer med spelberoende och deras anhöriga. Behovet av kompetensutveckling på många håll i landet är stort, utbudet på behandling är spretigt och mycket ansvar sätts på några få nyckelpersoner och frivilligorganisationer. Det är med dessa förutsättningar som lagförändringarna trädde i kraft januari 2018, säger forskarna **David Forsström** och **Eva Samuelsson** vid Institutionen för folkhälsovetenskap vid Stockholms universitet.

– Det är väldigt få som söker hjälp. Många har en upplevelse av att vård inte finns tillgängligt och de saknar tilltro till behandlingen, säger David Forsström.

Och så tillkommer en stark känsla av skam inför sig själv, andra och närstående.

Det är inte en ljus bild som David Forsström och Eva Samuelsson målar upp i sin rapport *Utbud av stöd och behandling för spelproblem*. De har intervjuat nyckelpersoner som arbetar med spelbehandling inom kommuner, landsting, myndigheter och frivilligorganisationer. De gjorde sina intervjuer före lagförändringarna

trädde i kraft och tanken är att följa upp studien om två år för att se hur lagarna har påverkat behandlingsutbudet.

DEN SAKNADE TILLTRON, som David Forsström hänvisar till, beror på flera saker. Dels finns det en stor geografisk skillnad på utbudet av behandling. Stödlinjens kartläggning från våren 2017 visar att var fjärde kommun inte erbjuder någon behandling överhuvudtaget. I storstadsregionerna ser situationen ofta annorlunda ut. I Göteborg ska en specialistmottagning för hela Västra Götaland öppna under 2018 – en modell som Eva Samuelsson och David Forsström ser positivt på. Men en annan orsak till bristen på tillit är att det kan gå en lång tid innan man får hjälp.

– Väntetiden för att få individuell behandling kan vara uppemot ett år. En som har kommit så långt som att söka hjälp kan förstöra sitt liv rejält under ett år. Det bör finnas snabb hjälp att få, säger Eva Samuelsson.

DET ÄR INTE bara socialtjänsten som ställs inför nya utmaningar utan även hälso- och sjukvården. Primärvården bör screena för spelberoende men det är inte en fråga som prioriteras, säger Eva Samuelsson.

– Att ställa korta frågor om spel om pengar när personer kommer in med sömnproblem, ångest eller självmordstankar vore ett väldigt bra sätt att upptäcka spelberoende. Men som det ser ut i dag så finns varken kompetens eller tid i de här frontlinjemottagningarna. Socialstyrelsen rekommenderar ett screeningverktyg med 3 till 4 frågor, så underlag finns, men resurser saknas.

David Forsström och Eva Samuelsson återkommer flera gånger till vikten av att snabbt få hjälp. De som har tagit ett ansvar i frågan är stödföreningarna, som exempelvis Spelberoendes riksförbund.

– De spelar en otroligt viktig roll genom att de snabbt kan ge hjälp. Men jag tycker det finns en motsättning att staten och spelbolagen tjänar enorma summor på spel, samtidigt som resurser saknas när personer väl söker hjälp och man förlitar sig på ideella krafter, säger Eva Samuelsson.

SOM MED ANDRA beroendefrågor delar kommunen och landstinget på ansvaret för behandlingen. Det väcker vissa farhågor om vilken prioritet frågan kommer att få trots att spelproblem drabbar ungefär 135 000 spelare och minst 260 000 anhöriga, enligt Folkhälsomyndigheten.

– Nu ska det här knäckas in i samma system som alkohol och narkotika, vilket är bra, för det här är saker som hänger ihop, men samverkan när det gäller alkohol- och narkotika-problem fungerar inte så bra. Alla kommuner och landsting kommer att behöva göra överenskommelser om ansvarsfördelningen och det känns som att man får uppfinna hjulet på nytt på varje håll, säger Eva Samuelsson.

MEN VI LEVER i en brytningstid, säger forskarna, och ser positivt på framtiden. Lagändringen kan öka medvetenheten om spelmissbruk generellt och öka kompetensen bland socionomer genom att spelberoende tas upp på olika utbildningar. Kognitiv beteendeterapi (KBT) och motiverande samtal (MI) är de enda evidensbaserade behandlingsformer som rekommenderas för tillfället av Socialstyrelsen. Men Eva Samuelsson och David Forsström hoppas på att forskningsfältet ska öppnas upp i och med den nya lagen.

– Vi får hoppas att det blir bättre. Det här är ett ungt forskningsfält och det finns väldigt lite forskning som tittat på exempelvis medicinska insatser eller tolvstegsmodeller. Det saknas forskning om kombinationer av psykisk ohälsa och spelberoende, säger David Forsström och fortsätter

– Medvetenheten bland folk i allmänhet kommer att öka och jag hoppas att det innebär att folk vågar börja prata om sina problem i större utsträckning. ◀

LÄS MER

➔ **UTBUD AV STÖD OCH BEHANDLING FÖR SPELPROBLEM. EN STUDIE OM UTMANINGAR INFÖR FÖRTYDLIGAT ANSVAR I LAGSTIFTNINGEN**

David Forsström & Eva Samuelsson · Stockholms universitet, 2018

Eva Samuelsson
är doktor i socialt arbete och forskare vid Institutionen för folkhälsovetenskap vid Stockholms universitet.

David Forsström
är doktor i klinisk psykologi och forskare vid Institutionen för folkhälsovetenskap vid Stockholms universitet.

FAKTA Om studien

- ➔ **Studien baseras på** intervjuer med sexton nyckelpersoner inom spelbehandlingsfältet från kommuner, landsting, myndigheter och frivilligorganisationer.
- ➔ **Rapporten ger råd** till beslutsfattare inom socialtjänst eller hälso- och sjukvården för hur de kan utveckla behandlingen för personer med spelproblem.
- ➔ **Studien ingår i** forskningsprogrammet REGAPS (Responding to and Reducing Gambling Problem Studies).

EU:s arbete mot **PENNINGTVÄTT** underutvecklat

Satsningar mot penningtvätt kunde vara ett effektivt verktyg mot narkotikahandel, men utdelningen är svag. Kriminella nätverk utvecklar sina metoder medan polisen i Europa släpar efter.

TEXT LARS SOOLD / FOTO ISTOCK

EN STOR GRUPP experter anländer en decemberdag till Europol's högkvarter i Haag. Ämnet för dagen hos EU:s polismyndighet är kampen mot den internationella organiserade brottsligheten.

På borden lyser tydligt orden ur organisationens egna rapporter: narkotikahandeln är den största av kriminella marknader i Europa, och penningtvätt och korruption är starka drivkrafter.

På plats är representanter för medlemsländerna, den amerikanska drogpolicen DEA och FN:s experter på droger och kriminalitet.

Stora och svåra hot diskuteras. Den fruktansvärt cyniska försäljningen av fentanyl, det förväntade ökade flödet av heroin och att de kraftigt ökade kokainskördarna i Sydamerika har nått gatorna i Amsterdam, London och Stockholm.

Bakom denna expertis professionella anletsdrag gömmer sig en stress. Alla vet att de ligger steget efter, eller rättare sagt, flera steg efter. En brännande, och för delegaterna stressande fråga tas upp av Frankrike: nödvändigheten av att fokusera på smugglingens vinster och genom att följa pengarna hitta dirigenterna bakom handeln. Mötet är överens om att man inte tillräckligt har använt sig av underrättelser från finansiell expertis.

” Kontanter är enligt Europol fortfarande det vanligaste sättet att betala för kriminella affärer.

– Trots att kriminaliteten i och med den tekniska utvecklingen snabbt har förändrat sina metoder för att gömma och tvätta stora pengar, agerar polismyndigheter ofta med gamla metoder, skriver chefen för Europol, **Rob Wainwright** i ett förord till en av Europol's rapporter.

I DE FLESTA länder runt om i världen finns särskilda enheter med finanspolis som jagar kriminella transaktioner. Till dem rapporterar

banker och finansinstitut inom EU varje år en miljon misstänkta transaktioner. Endast en tiondel av dessa undersöks av kompetent personal och Europol räknar med att knappt en procent av de kriminella vinsterna tas i beslag. Drogmarknaden i Europa beräknas till omkring 250 miljarder kronor, vilket motsvarar en dryg fjärdedel av Sveriges hela statsbudget.

Kriminella syndikat opererar via nätverk över hela världen. Därför måste också jakten på vinsterna ske på internationell nivå. Olika nätverk har skapats för detta, däribland nätverket för världens finanspolis, Egmont Group, vars ordförandeskap sköttes ifjol av Sverige.

Problemet är att den största delen av all jakt sker på nationell nivå. Lagstiftning för gränsöverskridande samarbete finns enligt Europol på plats, men det behövs mer utbildning och erfarenhet för att få det att fungera. Mötet på högkvarteret var överens om att inrätta en arbetsgrupp för att snabba på och stärka samarbetet över nationsgränserna.

– Trots att det inte är något nytt att de kriminellas enda syfte är att tjäna pengar, så är ansträngningarna underutvecklade inom EU för att besegra pengatvätt och lägga beslag på illegala tillgångar, skriver Rob Wainwright.

KONTANTER ÄR ENLIGT Europol fortfarande det vanligaste sättet att betala för kriminella affärer. Den överlägset mest sålda drogen, cannabis, används för att betala för leveranser av kokain, samtidigt som kriminella grupper allt oftare använder kryptovalutor i internets mörka rum, det så kallade Dark Net.

Utöver dessa diffusa och svåråtkomliga betalströmmar slåss polisen mot särskilda finanssyndikat som på internationell nivå tvättar stora belopp åt den organiserade brottsligheten.

– Globala syndikat för pengatvätt kontrollerar mycket av denna gigantiska kriminalitet, genom att utnyttja hål i det finansiella systemet, skriver Rob Wainwright.

Hög nivå av korruption går hand i hand med en hög aktivitet av narkotikahandel och penningtvätt. Därför är det internationella arbetet helt beroende av att korruption inte förekommer bland de nationella finanspoliserna. Ur det perspektivet är det intressant att notera att det internationella nätverket för ländernas finanspolis, Egmont Group, i sin rapport från sitt möte i Buenos Aires i mars i år, mycket tydligt trycker på att dessa nationella enheter måste stå fria från korruption. ◀

FAKTA Penningtvätt

➔ **Det första steget**, som för de kriminella är det mest riskfyllda, i penningtvätt är när kontanter förs in i det legala finansiella systemet.

➔ **Komplexa internationella överföringar** av vinsterna ska skilja de illegala pengarna från ursprungskällan. De flyttas elektroniskt om och om igen mellan länder.

➔ **Slutligen återförs pengarna** till de kriminella för att ge intrycket av att pengarna är lagliga.

Källa: Europol

1/4

av Sveriges årliga statsbudget, eller 250 miljarder kronor. Så stor beräknas den illegala drogmarknaden vara i Europa.

Rummet kan hjälpa läkandet

Går det att skapa en arkitektur som stödjer missbruksvården? En öppen dialog med personal och ledning om vårdens mål och innehåll hjälper arkitekter att hitta rätt vid ritbordet.

TEXT LARS SOOLD / FOTO JULIA SJÖBERG

ENTRÉN TILL DEN psykiatriska kliniken har mycket högt i tak, som ett atrium. Till vänster är väggen klädd i laserat trä. Färgerna går i varma toner av terrakotta och grått.

Arkitekt **Stefan Lundin** är tillbaka i den psykiatriska klinik han ritade åt Östra Sjukhuset i Göteborg. Efter flytten från det ökända mentalsjukhuset Lillhagen minskade, enligt sjukhusets statistik, behovet av tvångs- metoder kraftigt. Färre patienter kom tillbaka strax efter att de skrivits ut, och kliniken följde det övriga sjukhusets trend med minskade sjukskrivningar bland personalen.

– Man kan fundera på varför det blev så. Det var samma medicinering, i huvudsak samma personal, inga nya behandlingsmetoder. Det blev en lugnare stämning. Som arkitekt vill man gärna tro att den fysiska miljön har haft betydelse för detta, säger Stefan Lundin.

Ett team forskare från olika vetenskaper och universitet och högskolor genomför nu en studie om hur lokaler kan bidra till missbruksvård för barn och unga. Stefan Lundin, som ingår i teamet, har vid ett av Sveriges största arkitekt- kontor mestadels ritat lokaler för psykiatri och rättspsykiatri. Sedan sju år tillbaka delar han sin tid med forskning vid Centrum för vårdens arkitektur vid Chalmers tekniska högskola. Forskningen söker svar på hur fysisk miljö kan påverka hälsa, återhämtning och välbefinnande hos patienter, anhöriga och personal.

Finns det en skillnad mellan att rita lokaler för missbruksvård och lägenheter, butiker eller något annat?

– Att tänka i banor av bemötande är centralt. Lösningarna blir annorlunda med den ingången. Bemötandet måste vara värdigt och inläggande. Man vill så gott som möjligt skapa en värdig miljö för människor som ofta saknar en positiv självbild och ett värdigt bemötande, säger Stefan Lundin.

Han vill med lokalernas hjälp också upp- muntra personalen. Ge dem ett bra ställe att komma till.

– Att jobba inom psykiatri eller med missbruk har kanske inte så hög status. Fina lokaler innebär att man satsar både på personal och på personer med missbruk. Man höjer deras placering på den sociala stegen.

Stefan Lundin använder gärna kraftiga färger. Han tror att en annorlunda och uttrycksfull arkitektur kan stärka identiteten. Materialen ska vara sköna att se och ta på. Trä där det passar och betong där det fungerar bättre.

PÅ ÖSTRA SJUKHUSETS klinik finns både öppna och slutna avdelningar. Högst upp i huset, inne ►

” Att tänka i banor av bemö- tande är centralt.

på den öppna avdelningen, ger ett trägolv en varm och mjuk känsla. Avdelningen känns, om inte hemtam, så välkomnande och trevlig som ett mysigt café.

Öppna ytor och rum löper runt en inglasad ljusgård i mitten. Ljusgården har stora takfönster som släpper in mycket ljus. Den är avdelningens centralpunkt.

Stefan Lundin utgår vid ritbordet från att människor med psykisk ohälsa kan ha ett stort behov av integritet.

– Vi brukar prata om offentliga och privata sfärer.

Runt ljusgården är avdelningen därför planerad i tre zoner. Den första består av sittgrupper, mötesplatser intill ljusgårdens glasväggar. Utanför sittgrupperna finns öppna ytor ut till nästa tänkta integritetszon, sittgrupper placerade invid väggar. Stefan Lundin slår sig ned i en soffa.

– Patienterna kan välja om de vill delta eller om de vill sitta här i utkanten med ryggen fri, för sig själva eller tillsammans med någon och samtidigt ha uppsikt över vad som händer in mot mitten.

I en antologi om den här kliniken skriver han att lokaler som inte stödjer denna integritet kan

bidra till aggressioner och våld. Ytor bör inte vara så snålt tilltagna att man »går på varandra.« Smala passager och korridorer kan skapa problem. En patient ska kunna gå åt sidan. En andra smitväg är alltid välkommen och återvändsgränder bör undvikas. Han skriver att den korridorlösa avdelningen är en dröm.

STEFAN LUNDIN RESER sig och går in i ett av behandlingsrummen, den tredje integritetszonen. Från början var avdelningen sluten och rummen var patienternas hem.

– Vi tänkte möbleringen som en trerummare, med sovrum, sittgrupp och arbetsplats och inte som ett vanligt sjukrum.

Sängen placerades för att kunna ligga och titta ut. Personalen ville i stället att sängens huvudända skulle vändas mot fönstret för att de snabbt skulle kunna se patienten när de öppnade dörren.

– Vi sa nej. Det hade varit bekvämt för personalen, men det blir mysigare och mer tryggt för patienten att ligga så att de kan se ut och i ett hörn som är lite avskilt från dörren.

Med tiden blev detta en öppen avdelning. Sängen är borta och mitt på golvet står en

sittgrupp med fätöljer och ett bord i mitten.

Rummen används för behandling, samtal och ger patienterna en chans att få vara ifred. Nedanför ett av rummets två fönster finns en liten fönsterbänk som bildar en egen liten vrå. Stefan Lundin slår sig ned på fönsterbänken.

– Här kan man sitta och se ut två håll, och, om man vill, öppna sin dörr och se vad som händer ute i lokalerna.

En av arkitekternas utmaningar är att rita för att stärka patienters identitet och frihet att kunna välja om man vill vara själv eller umgås, att samtidigt tillgodose krav på säkerhet och att personalen vet var patienterna befinner sig. En öppen och prestigelös dialog med ledning och personal är nyckeln till ett lyckat resultat.

– Jag måste förstå det sociala sammanhanget, relationen mellan patient och vårdare, hur det ser ut. Helt enkelt vilken verksamhet man vill bedriva. Men att tänka nytt är oerhört svårt säger han. Även för arkitekter.

När han ber personalen berätta hur de vill ha det brukar de i nio fall av tio beskriva något som de redan har. För att hitta nya tankebanor presenterar han, innan han börjar med själva ritningarna, skisser som de diskuterar kring.

– Lokalutveckling och verksamhetsutveckling går hand i hand. När man börjar fundera över lokalen börjar man också fundera på hur man bedriver verksamheten, säger Stefan Lundin. ◀

Vad Stefan Lundin tänker på för att rummet ska stöda läkandet

- **Patientens värdighet ska** balanseras med krav på säkerhet och överblick
- **Det ska finnas yta** för gemenskap som gränsar till en yta med möjlighet till egen sfär och passivt deltagande, och ytor för att helt kunna vara för sig själv
- **Dagsljus är primärt**
- **Sinnliga material** – sköna att se och ta på
- **Kraftiga kulörer**, ibland laserande, skimrande med patina
- **Omsorg om belysning** – låga styrkor, sparsamt, ibland nästan dunkelt
- **Varma glödljus**, aldrig lysrör
- **Naturen och det naturliga** ska alltid vara närvarande

Trägolvet ger en varm känsla, säger Stefan Lundin. Möjligheten att sitta med ryggen fri ger en känsla av trygghet.

MINNEN STYR KROPPEN

I DET URBANA
LANDSKAPET

Då man har slutat med droger kan vandringar genom staden bli riskabla. **Philip Lalander** skriver om sina etnografiska studier i Norrköping, om minnen som lever kvar i den drogfria kroppen och som kan styra fötterna bort från forna sociala sammanhang.

TEXT PHILIP LALANDER / ILLUSTRATION BJÖRN ÖBERG

EFTERSOM MAN HAR sålt droger förut så blir det lätt att man *faller tillbaka* på det, eftersom man vet att man kan det. Man vet att man klarar av det, man vet vad man håller på med. Det känns inte som att man ger sig ut på nåt djupt vatten. Det känns rätt tryggt alltså. Man känner sig ända rätt hemma typ.

ORDEN OVAN ÄR Salles. Han är en av de cirka 50 individer som medverkade i ett etnografiskt projekt om heroinerfarna människor i Norrköping, som sträckte sig mellan åren 2000 till 2016. Hans ord uttalades under en intervju i mitten av 00-talet. Jag hade då haft kontakt med honom under en sexårsperiod. Intervjun gav honom en möjlighet att berätta hur han kände sig fem år efter det att han slutade med heroin. Innan hade han varit starkt fokuserad på att sälja heroin, möta människor, få snabba pengar i handen. Hans eget heroin-användande hade eskalerat som en konsekvens av att han som underleverantör hade så stor och stadig tillgång på heroin.

I hans citat finns ordval som indikerar att mycket av hans liv handlar om att hantera känslor inför det liv han levte. Att »falla tillbaka« handlar primärt inte om att ta heroin, utan om att åter söka sig till de miljöer där han var starkt inkluderad. Det handlar om en mängd minnen av sociala kontakter och möten, om att ingå i sociala och kroppsliga sammanhang där han med lätthet kunde synkronisera sin kropp med andra aktörer och därmed »känna sig hemma«. Han visste att det kan räcka med ett telefonsamtal så skulle han vara inne igen, i ett sammanhang där hans förkroppsligade erfarenheter och kunnande värderas. Uttrycket »falla tillbaka« indikerar att det handlar om krafter som inte låter sig varken förklaras eller förstås förnuftsmässigt.

Det tycks snarare vara så att kroppen kan »dras« mot vissa sociala sammanhang. Salle var starkt knuten till den lokala illegala drogmiljön och det som skedde där fastnade i hans kropp, som minnessegment. Att lämna drogerna är mer komplext än att bara rent förnuftsmässigt ta ett beslut och säga »nu är det nog!« Det är starkt relaterat till förkroppsligade erfarenheter av livet som heroinerfaren.

Dessa krafter opererar på en kroppslig, ofta förmedveten nivå, i växelverkan med en yttre miljö, såsom stadens gator, konsumtionsstråk och de människor som rör sig i staden. När man är inne i missbruk kan man stanna upp och prata med folk som också rör sig inom den sfär av staden som man kan kalla den illegala drogekonomin. Man stannar och växlar några ord. Kanske man får lite tips om vilka försäljare som är igång eller om någon blivit tagen av polisen. De flesta av stadens invånare har svårt att urskilja vilka som tillhör denna sociala sfär av Norrköping. Men då man har tagit ett beslut om att sluta med droger blir eventuella vandringar genom det urbana landskapet annorlunda.

SIRI BERÄTTADE FÖR mig vid ett flertal tillfällen att när hon vandrar på stadens gator och torg väljer hon vägar som innebär en minskad sannolikhet för att träffa människor från förr. Ibland väljer hon att inte gå ut av det skälet. Hon har varit fri från droger under många år, men menar att hon ännu inte känner sig säker, att hon ibland känner en *dragning* till rus och de sociala miljöer som hon otvunget har kunnat ingå i. Dragningen i kroppen kan växa om hon känner sig ensam, eller om hon upplever att hennes liv är meningslöst eller misslyckat. I hennes kropp och uppfattning av världen runt om henne finns spår av dessa erfarenheter. Siri vet genom egen erfarenhet att mötet med somliga människor kan få henne ur balans och i värsta fall bidra till skapandet av ett återfall och att hon då kan riskera att radera allt det förtroende hos sin familj som hon har byggt upp de senaste åren. Därför måste hon styra stegen åt ett annat håll när hon ser en person från förr. Hon måste göra det innan personen ser henne, före deras blickar möts, för efter det finns ingen återvändo.

Siri har utvecklat olika tekniker för att undvika att hennes psyke och ►

” Han visste att det kan räcka med ett telefonsamtal så skulle han vara inne igen.

kropp hamnar i obalans. Hon berättar för mig om ett tillfälle ganska nyligen då hon såg en gammal vän som var inne i det liv som hon kämpade för att hålla sig borta från. »Det var som om fötterna vände mig innan jag riktigt fattade vad som hände.« Här är hon inne på det som utifrån en fenomenologisk förståelseram kallas kroppsligt förmedvetande, som innebär att det kroppsliga, på grund av erfarenheter man gjort i livet, kommer före det språkligt artikulerade. Men det förkroppsligade kan innehålla motstridiga impulser och dragningar. De kan göra att man vill närma sig människor från förr samtidigt som andra sådana impulser kan innebära att röra sig åt ett annat håll. I det Siri berättar förefaller det vara så att hon, genom det kroppsligt förmedvetna, försöker hantera att hon kan känna en dragning till den andra personen. Kroppen är i den meningen motstridig och drar åt olika håll. Hon både vill och inte vill närma sig dem från förr. Men mest av allt vill hon inte, och det har hon bevisat vid ett

förflyttar de den egna kroppen och de erfarenheter den bär till en annan plats där de flesta människor är okända, man saknar historiska länkar till dem. Man kan skaffa nytt mobilnummer, stänga sin eventuella Facebooksida och göra barriären mot utsidan stark.

MIGUEL FÖRSVANN EN dag, i början av 00-talet från området Hageby i Norrköping, från de gator där han vuxit upp med vänner och kontakter. Han kände inom sig, djupt inne i kroppen, att livet han hade levt med heroin inte var försvarbart. Han berättade för mig att han ofta hade känt att hans avlidna pappa tittade på honom när han satt med folieröret i handen och sög in heroinröken. Han kunde inom sig höra pappan säga »Vad håller du på med min son? Vad gör du med ditt liv?«

Miguel gjorde slag i saken och flyttade till en annan del av Norrköping där han inte skulle riskera att möta vänner från förr. Under den första tiden gick han inte ut så mycket.

droger och kriminalitet. Idag kan han återvända till det område han lämnat utan att uppleva några risker, utan att känna ambivalens. Dragningen inom honom har med tiden klingat av. Tiden med heroin framstår som ett alltmer avlägset minne från förr. Han jobbar och har fått barn.

I MIN TRILOGI om de heroinerfarna i Norrköping är kropp, rum och sociala relationer av stor betydelse. De som jag har träffat vet att de behöver hålla sig borta från varandra för att inte involvera sig igen. Anledningen till att de vet det är att deras kroppar kan längta efter att smälta samman med andra kroppar i sociala möten och en känsla av att ingå i accepterande gemenskaper. De vet att deras placeringar och vägar i rum med människor kan exponera dem för risker. Samtidigt behöver de människor för att kunna leva, för att känna sig bra. Här ligger en central aspekt som behöver införlivas mycket mer i vård och behandling. ◀

”Det var som om fötterna vände mig innan jag riktigt fattade vad som hände.

flertal tillfällen de senaste åren.

Siri har berättat för mig att hon är stolt att hon så många år har klarat av att bo kvar i Norrköping, nära de miljöer hon har varit del av. Andra har berättat för mig att de har »flytt» från Norrköping för att undvika risken att »falla tillbaka.« I en del fall har det fungerat, de har kunnat odla ett nytt liv. Vid dessa rumsliga rörelser

Han ville inte exponera sig för sina vänner. Många som genomgår en sådan exitprocess beskriver vikten av att ha någon nära sig som stöd i den processen. För Miguel var hans flickvän en mycket viktig person. Han hade också mycket kontakt med en kusin som han kände stöd av. Detta hände för mer än 17 år sedan och Miguel håller sig än idag borta från

LÄS MER

➤➤ HELA VÄRLDEN ÄR DIN: EN BOK OM UNGA HEROINISTER

Philip Lalander · Studentlitteratur, 2001

➤➤ RESPEKT: GATUKULTUR, NY ETNICITET OCH DROGER

Philip Lalander · Liber, 2009

➤➤ MÄNNISKOR BEHÖVER MÄNNISKOR: ATT LYSSNA TILL DE MISSTÄNKLIGGJORDA

Philip Lalander · Liber, 2016

➤➤ »ILLEGAL STREET ECONOMIES AND DRUGS: GETTING INVOLVED, SKILLED AND TRYING TO QUIT«

Philip Lalander · I T. Kolind, B. Thom & G. Hunt, (red.): The SAGE Handbook of Drug & Alcohol Studies: Social Science Approaches · Thousand Oaks: SAGE Publications, s 642-658 (2016)

➤➤ STAGING »CHILEANESS«: ETHNICITY, ILLEGAL DRUG ECONOMY AND SOCIAL STRUCTURE

Philip Lalander · Drugs: Education, Prevention and Policy, s 240-247 (2017)

Var fjärde kvinna *rädd* för berusade

Enligt opublicerade siffror från CAN har fler än var fjärde kvinna varit rädd för en berusad person på offentlig plats under det senaste året. En känsla av att inte ha kontroll skapar otrygghet, säger kriminologen **Anita Heber**.

TEXT JULIUS VON WRIGHT

FLER ÄN VAR fjärde kvinna – 28,8 procent – som svarade på CAN:s undersökning Vanor och konsekvenser 2017 uppger att de har varit rädda för en berusad person på offentlig plats under det senaste året. Enligt **Anita Heber**, docent vid kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet, handlar rädsla och otrygghet om en känsla av inte ha kontroll över situationer.

– Det är då man blir rädd. Jag tolkar det som att man inte har kontroll på offentliga platser och man vet inte hur berusade personer kan agera.

I Anita Hebers doktorsavhandling *Var rädd om dig!* beskriver intervjupersoner alkohol- och narkotikapåverkade som den vanligaste gruppen som anses vara typiska brottslingar. Fulla grabbgång och ungdomar är exempel på alkoholpåverkade som de intervjuade anser vara obehagliga.

– De nämner att det känns obehagligt att gå förbi restauranger där det står många berusade personer utanför. De tycker att det inte går att förutsäga vad som kan hända. Men generellt känner sig de allra flesta inte särskilt rädda. Rädslan är kopplad till vissa typer av människor och platser. Det kan leda till att man undviker platser och att man vidtar mer aktiva åtgärder som att gå med mobilen eller nycklar i handen.

För män är andelen som uttrycker rädsla i CAN:s undersökning betydligt lägre – 14,2 procent. Enligt Anita Heber handlar det om att kvinnor rent faktiskt utsätts oftare för exempelvis sexualbrott. Samtidigt varnas kvinnor också för brott i större utsträckning vilket kan påverka otrygghetskänslan.

Anita Heber
är docent i
kriminologi.

Thomas Hvitfeldt
är enhets-
chef på BRÅ.

29%

av de tillfrågade kvinnorna har under de senaste 12 månaderna varit rädda för en berusad person.
Källa: Vanor och konsekvenser (CAN 2017).

– Det vi ser är att pojkar och flickor varnas i lika stor utsträckning medan de är barn, men från tonåren varnas kvinnor mer och det påverkar beteende. Att uttrycka rädsla ingår också mer i kvinnors mönster. Intervjustudier visar att det särskilt för tonårsskilar kan vara svårt att balansera rollen som brottsoffer med rädsla. De kanske pratar om ilska istället.

ORON FÖR BROTTSLIGHET ökar i samhället, visar den Nationella trygghetsundersökningen (NTU). **Thomas Hvitfeldt**, enhetschef på BRÅ, säger att det är en utveckling som syns sedan 2015 och störst är oron bland kvinnor för överfall och misshandel. Enligt Thomas Hvitfeldt kan ökningen på senare år tänkas bero på att utsatthet uppmärksammas oftare och att det, enligt siffror i NTU, har skett en ökning bland dem som upplevt sexualbrott.

– Men det finns ingen direkt korrelation mellan otrygghet och risk. Det kan handla om många faktorer: om känslan av att få stöd, om tillit till att samhället klarar av situationen eller sårbarhet. Unga och äldre känner sig mer trygga, trots att äldre inte utsätts för brott i lika stor utsträckning. För äldre handlar det antagligen om att konsekvenserna av utsatthet kan vara särskilt stora.

Otryggheten är större i storstadsregioner och bland dem som bor i flerfamiljshus. Thomas Hvitfeldt tolkar det som att det har att göra med närheten till offentliga miljöer. I storstäder är fler personer oroliga för överfall. Om den känslan kan kopplas till berusade vill Hvitfeldt inte spekulera i, men säger att det kan vara en rimlig faktor som påverkar. ◀

»Zonförbud behövs i Sverige«

Moderaterna, polisen och en professor i rättsvetenskap säger att Sverige behöver zonförbud för att komma åt ordningsproblem. I norska Bergen har zonförbud använts för att bryta upp öppna drogscener, men samtidigt kombinerats med andra skademinimerande insatser.

TEXT JULIUS VON WRIGHT

MODERATERNA VILL ATT poliserna får möjligheten att dela ut så kallade zonförbud, som förbjuder personer att vistas på särskilda ställen. »Man ska inte kunna sälja knark utanför en förskola«, sade dåvarande Moderatledaren **Anna Kinberg Batra** när partiet tog upp frågan för ett år sedan. **Bo Wennström**, professor i rättsvetenskap vid Uppsala universitet, håller med.

– Jag tycker det finns ett behov av zonförbud. Det finns ordningsproblem, gäng som tar över offentliga platser och beskär andras rörelsefrihet, och polisen saknar möjlighet att ingripa, säger han.

Men han säger att det är svårt att införa med den syn vi har på lag, straff och ordning i Sverige.

– Vi ska ha så få auktoritära ordningsregler som möjligt. Den finns en skepsis mot ordningsbestämmelser och friheten ska vara så stor som möjlig.

Bo Wennström säger att man på 50-talet rensade ut många ordningsföreskrifter ur strafflagarna eftersom de ansågs vara moralistiska och paternalistiska. I kölvattnet av den antiauktoritära stämning uppstod vad Wennström kallar en ordningslucka.

– I andra länder har man återreglerat ordningsföreskrifterna. Men i Sverige har samstämmigheten i dessa frågor varit rätt så stor. Och många reagerar instinktivt, nästan med en ryggmärgsreflex, att

sådana lagar bryter mot mänskliga rättigheter.

Bo Wennström ser också nackdelar med zonförbud. Den största är att man har en tendens att förbjuda en viss sorts människor, marginaliserade grupper av olika slag.

HÖSTEN 2014 STÄNGDES Nygårds-parken i den norska staden Bergen. Orsaken var att en del av området var känt som Nordeuropas största öppna drogscen och att pressen på att ta itu med kriminaliteten i parken ökade.

I femtio år hade den varit tillhåll för personer med missbruk tills hösten 2017 när den nyrenoverade parken öppnades igen.

Bergen har sedan 2012 haft en handlingsplan för att hantera öppna drogscener. Ett verktyg som har använts är zonförbud, som finner stöd i polislagens paragraf 7. Den ger polisen rätt att avvisa personer för att avvärja lagbrott, som exempelvis narkotikahandel. Året efter att parken stängdes var polisen aktiva med att dela ut zonförbud i Vågsbunnen, ett tätbefolkat turistområde i centrala Bergen, dit en del av drogscenen hade flyttat. En specialpatrull infördes med syftet att hindra nya scener att uppstå i centrum av staden och förbättra kontakten till brukarna. 2015

Bo Wennström
är professor i
rättsvetenskap
vid Uppsala
universitet.

utfärdade Bergens polis 1318 avvisningar, varav merparten i Vågsbunnen.

Ingrid Lundeberg, forskare och sociolog, har följt med tiden efter att parken stängdes och intervjuat polis och brukare om erfarenheterna av zonförbudet, eller bortvisningar som det kallas i Norge.

– Bland brukare upplevdes det som en enorm bevakning. Många lågtröskelverksamheter för personer med missbruk finns i området och de känner att de blev förhindrade att ta sig dit. De beskrev att de upplevde sig förödmjukade och kände stor skam om de avvisades. Det brukarna reagerade starkast på var att de inte förstod varför de blev bortvisade och krävde större rättssäkerhet och bättre information.

Enligt polisen ska zonförbuden inte gälla om man söker sig till lågtröskelverksamheterna, som exempelvis till Møtstedet, som serverar mat till personer med missbruk. Men i praktiken kände de som blivit avvisade att de inte kunde röra sig i området, visar Ingrid Lundebergs intervjuer.

Samtidigt säger Ingrid Lundeberg att handlingsplanen i Bergen har lett till en större förståelse för de hjälpinsatser som finns för personer med missbruk. Handlingsplanen inkluderade flera verksamheter i Bergen och har bland annat lett till en satsning på lågtröskelmottagningar. Nu har Bergen även fått sitt första injektionsrum.

Parallellt med zonförbuden använde polisen sig av vad de kallade en dialogmodell, där specialpatrullen skulle få tätare kontakt med brukarna.

– Det ledde bland annat till att polisen tog större hänsyn till personer med psykisk ohälsa. De fick en större brukarkunskap och förståelse för deras situation.

Samtidigt har civilombudsmannen kritiserat avvisningar som skett muntligt. Ingrid Lundeberg tror att det har lett till att tröskeln för att dela ut zonförbud nu har höjts. Idag har en stor del av drogscenen flyttat till en tunnel i utkanten av staden där polisen inte är lika aktiva.

FÖRSLAGET OM ZONFÖRBUD finns ännu i Moderaternas kriminalpolitiska program och så sent som hösten 2017 motionerade partiet i frågan. **Tomas Tobé**, rättspolitisk talesperson för Moderaterna, tror att det skulle gå att hitta en lösning lik den som finns i Danmark.

– Vi tror fortsatt att det behövs en möjlighet för polisen att kunna förbjuda personer att vistas på vissa platser, exempelvis på ett torg eller i ett köpcentrum, för att motverka brottslighet och ordningsproblem. Det här är ett verktyg som poliser själva efterfrågat och som skulle kunna vara verkningsfullt för att motverka brottslighet och gängbildning.

Moderaternas modell skulle innebära att ett zonförbud meddelas muntligen på plats av en polis, men beslutet ska därefter alltid prövas i domstol.

Dåvarande justitieminister **Anders Ygeman** (S) kritiserade Anna Kinberg Batras förslag förra året. Han ansåg i en intervju med SVT att den som missköter sig och bryter mot lagar ska dömas till fängelsestraff och inte bara få zonförbud. **Lawen Redar**, riksdagsledamot för Socialdemokraterna och jurist, tycker att ett zonförbud

inte är aktuellt just nu. Hon vill först se effekterna av de införda satsningarna på polisen och de förhöjda straffen. Men hon håller med Bo Wennström om att lagstiftare har varit försiktiga med att utöka ordningslagen.

– Jag tycker att det är en debatt som får fortsätta, vi ska inte stänga den dörren. Om lag och ordning inte går att upprätthålla i vissa områden, så är jag öppen för en diskussion. ◀

”**Bland brukare upplevdes det som en enorm bevakning.**”

Tomas Tobé är rättspolitisk talesperson för Moderaterna.

Ingrid Lundeberg är forskare verksam vid Uni Research Rokkansenteret.

LÄS MER

➔ **ÅPNE RUSSCENER I BERGEN ETTER STENGNINGEN AV NYGÅRDSPARKEN: EN STUDIE AV STRATEGI, TILTAK OG BRUKERE**

Ingrid Lundeberg & Kristian Mjåland · Universitetet i Bergen, 2017

Rasifierade grupper i polisens blickfång

Ungdomar i rika stadsdelar misstänks sällan för narkotikabruk, rapporterade Brottsförebyggande rådet nyligen. Polisen använder ofta plats som orsak för varför en del kroppar undersöks oftare än andra. Vilka konsekvenser för det med sig, frågar **Leandro Mulinari**.

TEXT LEANDRO SCHCLAREK MULINARI / ILLUSTRATION BJÖRN ÖBERG

UNDER 1980-TALETS KRIGET mot droger utvecklas i USA profiler för att stoppa misstänkta förare på motorvägarna. Genom *Operation Pipeline* utbildas 27 000 poliser. I en aldrig tidigare skådad grad stoppas svarta och latinos för mindre förseelser. Detta ger upphov till begreppet *Driving While Black*, en anspelning på trafikförseelsen *Driving While Intoxicated*, det vill säga rattfylleri. Den mer akademiska termen som fångar fenomenet av oproportionerliga kontroller av grupper som rasifieras och etniska minoriteter är ras-/etnisk profilering. I USA är studier på detta tema tätt knutet till frågor om narkotikapolitiken. Hur ser det då ut i Sverige? Här befinner vi oss på efterkälken, även om det finns en del viktiga bidrag.

Kriminologen **Tove Pettersson** har genomfört en betydelsefull studie på området. I *Polisingripanden vid eget bruk av narkotika: särbehandlas personer med utländsk bakgrund?* undersöks samtliga registrerade fall år 2000 i Stockholms stad där polisen fattat misstankar om eget bruk av narkotika. Studien är numera något daterad, men erbjuder spännande siffror kring förekomsten av ras-/etnisk profilering. Träffsäkerheten när personer över 30 år med svensk bakgrund kroppsvisiteras är 67 procent, träffsäkerheten för personer med utomeuropeisk bakgrund i motsvarande åldersgrupp uppgår till 24 procent. Mot denna bakgrund argumenterar Tove Pettersson för att polisen i arbetet mot eget bruk av narkotika ingriper på lösare grunder mot personer i den sistnämnda kategorin.

En nyligen publicerad rapport från Brottsförebyggande rådet stärker bilden av bias i polisarbetet. I *Narkotikaanvändning och misstankar om eget bruk bland ungdomar i Stockholm* framgår att ungdomar som bor i hyresrätt löper 80 procent högre risk att misstänkas av polisen för narkotikabrott än ungdomar i bostadsrätt eller småhus. Detta är vad man skulle kunna benämna som klassbias. I studien används tyvärr ett trubbigt mått för att fånga ras/etnicitet, men utfallet på områdesnivå är tydligt. En kommun som sticker ut är Danderyd, där befolkningen med vad som betecknas som svensk bakgrund överstiger riksgenomsnittet: här har 20 procent av pojkarna uppgett att de använt narkotika den senaste månaden. Samtidigt är antalet som misstänks så få att Brottsförebyggande rådet valt att inte skriva ut procentsatsen. Siffran för Skärholmen, som är en stadsdel i Stockholm vars invånare till stor del har rötter utanför Europa, står i skarp kontrast: här har 5,3 procent av pojkarna uppgett att de använt narkotika den senaste månaden, medan 4,2 procent av pojkarna misstänkts för eget bruk.

Vad dessa siffror styrker är de erfarenheter som ►

grupper som rasifieras och etniska minoriteter vittnat om under lång tid i Sverige, ofta utan att få gehör: att de drabbas av oproportionerliga kontroller av polisen. I min nyligen publicerade rapport *Slumpvis utvald* som togs fram i samarbete med människorättsorganisationen Civil Rights Defenders, intervjuar jag människor som drabbas av profilering samt poliser. En av mina informanter säger:

Jag var ute och gick med ett par vänner. Det var en vanlig kväll, inget speciellt. Plötsligt stannar polisen framför oss. De hoppar ut och trycker upp oss mot bilen. Det hände utan någon som helst anledning. Ingen av oss hade något konstigt på sig. Ingen hade haft att göra med polisen tidigare. Det handlade om att vi såg ut som vi gör. Vi är svarta. Vi såg ett annat killgäng framför oss, alla vita. De blev inte stoppade. Det här är någonting som sker kontinuerligt. Jag kan berätta om flera liknande upplevelser. Det är inget ovanligt.

Det som är utmärkande med citatet – och erfarenheter av ras-/etnisk profilering generellt – är betoningen av den vardagliga karaktären av poliskontroller. Vad vi har att göra med här är *Walking While Black*. För denna informant är det väldigt tydligt att polisen stoppar honom och hans vänner för att de är svarta, det vill säga för det sätt som hans kropp läses och länkas samman med misstänkliggörande attribut. Grundläggande för informantens förståelsehorisont är att kontrollen inte förstås som en enskild händelse: han kan berätta om flera liknade erfarenheter. Det finns en repetitiv aspekt av poliskontroller som leder till slutsatsen: »Det handlade om att vi såg ut som vi gör.» Det handlar också om att förstå rollen som jämförelsepunkten spelar i sammanhanget:

killgänget bestående av vita personer blir inte stoppade. Vad utsagan lutar sig emot är principen om likhet inför lagen. Det finns en outtalad förväntning om att rättvisan ska agera rättvist.

FRÅN ETT POLISPERSPEKTIV avfärdas förekomsten av ras-/etnisk profilering. Delvis har det att göra med att de poliser som jag intervjuat utgår från en snäv förståelse av fenomenet, där det likställs med rasism, och då inte i någon strukturell mening. Till och med Skånepolisens romregister som avslöjades 2013 och som i domstol fastslogs vara ett uttryck för etnisk diskriminering, rationaliseras bort av mina informanter som ett utfall av enskilda rötägg. Den dominerande förståelsen av yrket är att man agerar utifrån ett färgblint perspektiv, baserat på fakta, konkreta misstankar och praktisk kunskap. Samtidigt, om en gräver vidare i de sätt genom vilket poliser resonerar, öppnas resonemang upp som kan förklara den bias som informanterna som drabbas av ras-/etnisk profilering vittnar om. Det gäller då att bryta med den snäva förståelsen av fenomenet. Utifrån en bred definition av ras-/etnisk profilering betonas inte enskilda polisers intentioner, utan institutionella praktiker, och dess konsekvenser för grupper som rasifieras och etniska minoriteter:

När vi vet att kriminella rör sig i en förort tar vi beslut om åtgärder. Vi tittar inte på om de är chilensare, om de är från Nigeria eller Finland. Vi bestämmer åtgärder i förhållande till området. Till exempel att stoppa bilar. Vi lär oss ganska snabbt att rånargrupperingar kanske gillar att köra Audi RS6:or. Den profilering vi sysslar med då är att vi stoppar alla värsting-Audis i ett område.

Läs mer

POLISGRIPANDEN VID EGET BRUK AV NARKOTIKA: SÄRBEHANDLAS PERSONER MED UTLÄNDSK BAKGRUND? Tove Pettersson · Stockholms universitet, 2006

NARKOTIKAANVÄNDNING OCH MISSTANKAR OM EGET BRUK BLAND UNGDOMAR I STOCKHOLM Jon Lundgren · Brottsförebyggande rådet, 2018

SLUMPVIS UTVALD. RAS-/ETNISK PROFILERING I SVERIGE Leandro Schclarek Mulinari · Civil Rights Defenders/Stockholms universitet, 2017

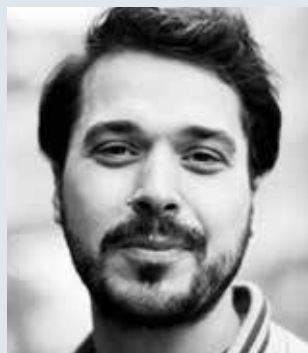
”Det hände utan någon som helst anledning. Ingen av oss hade något konstigt på sig. Ingen hade haft att göra med polisen tidigare. Det handlade om att vi såg ut som vi gör. Vi är svarta.

Utsagan illustrerar ett återkommande sätt att resonera bland poliser, som möjliggör en professionell förklaring till varför vissa grupper blir föremål för mer kontroller: polisen fokuserar helt enkelt sina resurser till vissa platser och utvecklar metoder baserat på detta. Konsekvensen av detta resonemang framgår tydligt i samband med en omfattande operation som Tullverket genomförde i december 2017. Enligt egen utsaga hade man valt ut post och paket för kontroll baserat på vilket område de varit adresserade till. Områdena i fokus var 15 stycken som polisen betecknat som särskilt utsatta, bland annat Rosengård och Södra Sofielund i Malmö samt Husby och Rinkeby-Tensta i Stockholm. Vad är konsekvensen av denna typ av brottsförebyggande åtgärder för grupper som rasifieras och etniska minoriteter vilka utgör ett stort segment av befolkningen i dessa områden? Utifrån ett perspektiv som är intresserat av konsekvenserna av institutionella praktiker kan *Brevväxla While Black* adderas till listan över situationer där ras-/etnisk profilering uttrycker sig.

DET ARGUMENT SOM jag har försökt illustrera är att genom plats organiseras misstanke: det riktar sökarljuset till specifika områden, och legitimerar att etniska minoriteter och grupper som rasifieras i högre grad hamnar i polisens blickfång. Därmed är plats en avgörande pusselbit för förståelsen av varför vissa kroppar kontrolleras i högre grad, medan andra undslipper en misstänkliggörande behandling. I sammanhanget är det viktigt att betona att de som vittnar om profilerande praktiker inte enbart beskriver

poliskontroller i sina områden: det sker vid olika platser, i olika sammanhang, på olika sätt. Plats räcker alltså inte som förklaring. Men givet att polisen har svårt att erkänna rollen som ras/etnicitet har i deras arbete, och än mindre rasism, kan plats som analytisk kategori ses som en nyckel till ett helt nödvändigt samtal om strukturer, institutionella praktiker och dess konsekvenser för det narkotikabekämpande arbetet.

I Sverige befinner sig konversationen kring ras-/etnisk profilering i sin linda. Vi behöver fler kvalitativa men också kvantitativa studier som zoomar in på rollen som ras/etnicitet har i polisarbetet. Bara så kan vi öka förståelsen av de konsekvenser som polisiära prioriteringar får för olika grupper, men också förändringar över tid och regionala skillnader. Ett fördjupat samtal om frågan kräver dock ett intresse från ansvariga. ◀

Leandro Schclarek Mulinari är doktorand i kriminologi vid Stockholms universitet.

DEN OMTVISTADE SJUKDOMS- MODELLEN

Är beroende en sjukdom? Två forskare, **Marcus Heilig** och **Marc Lewis** – båda med neurobiologisk inriktning – kommer i två relativt nytugivna böcker till olika slutsatser.

TEXT STAFFAN HASSELGREN / FOTO ISTOCK/SAMUEL ZELLER

DET FINNS INGEN konsensus om hur man ska definiera beroende. En vanlig definition inom hälso- och sjukvården är att det handlar om en kronisk återkommande psykisk sjukdom. Men det finns gott om andra definitioner och förklaringar, allt från ett mer eller mindre medvetet val, självmedicinering, olika typer av sociala, klassmässiga och psykologiska förklaringsmodeller till individens bristande karaktär och moral.

Alkohol & Narkotika har läst böckerna *Alkohol, droger och hjärnan – Tro och vetande utifrån modern neurovetenskap* skriven av **Markus Heilig**, professor i psykiatri, och *The Biology of Desire*

– *Why Addiction is not a Disease* av **Marc Lewis**, professor i utvecklingspsykologi. Båda har ett neurovetenskapligt perspektiv men kommer till olika slutsatser.

MARCUS HEILIG, som under flera år var forskningschef på National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism i USA är idag professor vid Linköpings universitet. Han skrev under slutet av sin tid i USA en högst personlig bok om beroendeproblem, med en blandning av vetenskapliga rön och personliga erfarenheter och reflektioner. Heilig menar att beroende är en felfunktion i några av de nervbanesystem som är grunden för vår tillvaro. Det handlar om tillstånd som inte nämnvärt skiljer sig från andra kroniska, recidiverande

(återkommande) sjukdomar. Han gör klart vad han anser att beroende inte är: »det är *inte* en simpel oförmåga att säga nej eller en moralisk brist.«

Genetiska riskfaktorer, personliga val och miljöfaktorer påverkar uppkomsten och förloppet för många kroniska recidiverande sjukdomar, till exempel högt blodtryck, astma och diabetes. Marcus Heilig menar att det även gäller beroende. Hur väl patienten följer behandlingen och frekvensen av återfall är också likartad.

DE SENASTE DECENNIERNA har medicinsk forskning försett oss med tydliga bevis på förändringar i hjärnan som följd av droganvändning. System som är ansvariga för förväntningarna på belöningar, motivationen för att nå dem och värderingen av värdet av

belöningarna förändras vid upprepad användning av alkohol och andra droger. Man har även funnit förändringar i hjärnsystem som påverkar kognitiv kontroll och förmåga att jämföra och förutse konsekvenser av sitt handlande.

Genetiska studier har dessutom kunnat visa att ärftliga komponenter kan göra vissa människor särskilt sårbara för beroendeutveckling.

Det finns med andra ord många neurobiologiska fynd som skulle kunna peka på att beroende bör definieras som en sjukdom.

Men Marc Lewis, forskare i neurovetenskap och professor i utvecklingspsykologi vid Radboud University i Nederländerna, håller inte med. Under sena tonåren fram till trettioårsåldern var han själv drogberoende och han ser

sjukdomsmodellen som klart otillräcklig för att hjälpa människor ur ett beroende.

MARC LEWIS FÖRNEKAR inte de destruktiva konsekvenserna av missbruk och beroende men samtidigt menar han att effekterna av drog-användning kan ses som något mer eller mindre normalt som hänger ihop med den mänskliga naturen. Beroende stammar från samma känslor som binder älskande till varandra och barn till sina föräldrar. Det bygger på samma kognitiva mekanismer som gör att vi ofta värdesätter kortsiktiga belöningar framför långsiktig nytta.

Marc Lewis förnekar inte heller det faktum att beroende leder till förändringar i hjärnan. Men han menar att förändringarna är kopplade

”

Heilig menar att beroende är en fel-funktion i några av de nervbanesystem som är grunden för vår tillvaro.

till inläring och utveckling – inte sjukdom.

Han ser beroende som en utvecklingsmässig kaskadeffekt, ofta föregången av svårigheter i barndomen och förstärkt av det avsmalnande ►

perspektiv som upprepade episoder av till exempel intensivt drickande leder till. Aspekter av livet som tidigare varit viktiga förlorar sin attraktionskraft samtidigt som begäret att skaffa och konsumera drogen blir överordnat. Lewis menar att det är upprepningen, snarare än drogen, som leder till förändringar av de neuronala nätverken. Precis som med många andra vanor vi utvecklar grundas denna process på mönster av neurokemisk feedback, typiska för hur en hjärna fungerar. Efterhand som ett beroende utvecklas sker ny inläring. Förväntningarna om eufori eller avklingande abstinenssymtom kopplas allt starkare till drogen eller drogassocierade stimuli. Det sker genom upprepade associativ inläring.

Lewis ger med hjälp av fallstudier en rad exempel på hur människor lyckats bli kvitt ett beroende, ofta utan behandling. Men det viktiga, enligt Lewis, är att personen börjar reflektera över sitt liv; kopplar samman det förflutna med nuet och börjar föreställa sig en annorlunda framtid. Människor behöver kunna se sig själva på väg någonstans, som subjekt i en berättelse som är begriplig. För det krävs inte neurovetenskap, menar han.

ÄVEN HEILIG ERKÄNNER den medicinska definitionens brister.

»Jag såg att den medicinska modellen, även om den ofta var till stor hjälp, också var plågsamt otillräcklig när det gällde att hjälpa människor med beroende« (s 16). 40 till 60 procent av de som behandlas för

beroende av alkohol eller andra droger återgår inom ett år efter avslutad behandling till aktivt missbruk¹. Det menar Marcus Heilig kan bero på att dagens behandlingsstrategier utgår ifrån uppfattningen att beroende är ett akut tillstånd som går att bota. Istället borde man, enligt Heilig, minska, snarare än eliminera, återfallen och förbättra individens funktion och livskvalitet.

Vem som helst kan relativt lätt sluta med droger, skriver Marcus Heilig. Personer med beroende gör det i själva verket hela tiden. Men att däremot hålla sig nykter, eller minimera återfallen på lång sikt, är den stora utmaningen.

Han menar att ordet »addiction«, som fokuserar på motiverande processer och ett kompulsivt substansbruk trots negativa konsekvenser, är ett bättre ord än beroende. Men någon bra svensk översättning finns dessvärre inte, om man inte accepterar den otympliga konstruktionen »substansbrukssyndrom.«

DET FINNS EN mängd studier som visar att miljöfaktorer som till exempel social och ekonomisk situation har stor betydelse, liksom strukturella betingelser som tillgänglighet och prisnivå, för risken att utveckla beroende.

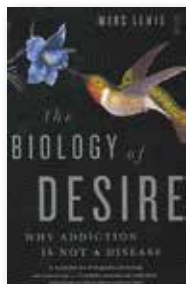
Stress och negativa känslor kan vara viktiga drivkrafter bakom drogsökande beteende och orsaka återfall hos personer med ett beroende. Det finns belägg för att hjärnan förändras under utvecklingen av ett alkoholberoende, så att det skapas neurokemiska kopplingar mellan stress och drivkraften att skaffa och dricka alkohol.

Många stressfaktorer som leder till återfall är av social natur. En sådan kraftig stressfaktor är marginalisering och social isolering. Ju mer en persons liv domineras av drogsökande, desto sämre går det att sträva mot gemensamma mål tillsammans med andra och fungera i ett socialt sammanhang. Det leder successivt till social utstötning och marginalisering, en process som till sist blir en ond cirkel. Marginaliseringen blir i sig en kraftig stressfaktor som skapar motivation för drogsökande och återfall.

Lewis menar att det är upprepningen, snarare än drogen, som leder till förändringar av de neuronala nätverken.

Läs mer

THE BIOLOGY OF
DESIRE – WHY
ADDICTION IS NOT
A DISEASE
Marc Lewis ·
PublicAffairs, 2015

Genom att studera neuronala nätverk i djurförsök hoppas man kunna upptäcka nya läkemedel som kan förebygga återfall. Men ännu har inga banbrytade framsteg gjorts. Kanske beror det på att likheten mellan rått hjärnan och människo-hjärnan trots allt är begränsad. Men Marcus Heilig är optimist och hoppas att läkemedel med förmåga att minska drogsug orsakat av social stress i framtiden ska kunna bli en viktig del av en framgångsrik behandling.

ATT BEROENDE FINNS i släkten bevisar i sig inte att det finns en genetisk risk. Risken kan istället vara en följd av att man vuxit upp i en familj där beroende förekommit och att andra gemensamma miljöfaktorer lett till beroendet. Att beroende oftare drabbar människor som lever i socialt utsatta miljöer är ett faktum. Heilig hävdar att det på empirisk väg går att avgöra hur stor del av risken som beror på det biologiska arvet och hur stor del som kan tillskrivas miljöfaktorer.

Han ger ett belysande exempel: en studie av ett stort antal tvillingar i olika socioekonomiska samhällsskikt visade att i svårt socialt utsatta familjer svarade miljöfaktorer för sextio procent av de individuella skillnaderna i intelligens, medan genernas bidrag var nära noll². I välmående familjer var resultatet det omvända.

Mot bakgrund av detta hävdar Marcus Heilig att geners bidrag till risken för att utveckla beroende sedan femtio år tillbaka ligger någonsans

ALKOHOL, DROGER
OCH HJÄRNAN –
TRO OCH VETANDE
UTIFRÅN MODERN
NEUROVETENSKAP
Markus Heilig ·
Natur & Kultur, 2015

mellan 55 och 70 procent bland huvudsakligen vita befolkningar i industrialiserade, västerländska länder. Hur stort uttryck genetiken tar sig är med andra ord relativt och beror i hög utsträckning på miljön.

AVSAKNADEN AV EN gemensam syn på hur missbruk uppkommer och utvecklas till ett beroende kan både försvåra samarbetet mellan olika professioner och vara till nackdel för det förebyggande arbetet, behandling och sociala insatser. Att beroende har en neurobiologisk grund går inte att förneka. Men samtidigt kommer valet av en allenarådande förklaringsmodell med nödvändighet att bli en förenkling, eftersom den bortser från viktiga orsaksfaktorer i andra modeller.

Medicinarna tenderar ofta att ha en dikotom uppfattning i denna fråga; antingen är man frisk eller sjuk. Men för många människor kan ett kategoriskt synsätt te sig problematiskt. Psykologer och socionomer arbetar till exempel ofta med var människor befinner sig på olika skalor av funktion, snarare än med kategorierna sjukt eller friskt.

Trots att Heilig och Lewis kommer till olika slutsatser är det mer som förenar än skiljer dem åt. Båda är starkt kritiska till den amerikanska rehabiliteringsindustrin som omsätter miljard dollar och lovar bot för den som betalar stora summor pengar. Lewis liknar en del av dessa behandlingsmetoder vid återvändsgränder eller svängdörrar för människor som söker hjälp.

Båda står också på samma neurovetenskapliga grund. Marcus Heilig menar att det är vanligt att den behandlare som intresserar sig för signalsubstanser och receptorer betraktas som cyniker som inte bryr sig om människors känslor. Men han anser att vetenskapens och humanismens perspektiv inte går att skilja åt. I ett bra behandlingsprogram hjälper humanism och vetenskap varandra, på samma sätt som empati och läkemedel hjälps åt i arbetet mot drogsug.

Lewis menar att det neurobiologiska perspektivet måste förenas med en förståelse av det personliga. Även om neurovetenskapen inte är nödvändig för det enskilda tillnyktrandet så kan kunskap om hur ett beroende fungerar och hur det hänger ihop med kort-siktiga och långsiktiga mål underlätta processen. Han erkänner att medicinaliseringen har medfört vissa fördelar, som läkemedel som kan minska abstinenssymtom och sug. Även om det är tillfälliga lösningar så kan de vara avgörande i en krissituation. Men mediciner som hjälper människor att hantera symtomen klarar inte ensamma av att motivera personen att hitta ett meningsfullt liv bortom beroendet. ◀

KÄLLOR

➔ ¹DRUG DEPENDENCE, A CHRONIC MEDICAL ILLNESS: IMPLICATIONS FOR TREATMENT, INSURANCE, AND EVALUATION

Thomas McLellan m.fl. · JAMA, 284(13), 1689–1695 (2000)

➔ ²SOCIOECONOMIC STATUS MODIFIES HERITABILITY OF IQ IN YOUNG CHILDREN

Eric Turkheimer m.fl. · Psychological Science, 14(6), 623–628 (2003)

Staffan Hasselgren är tidigare chefredaktör för Alkohol & Narkotika.

»Idag kommer Ronny hit. Ronny är kommunstyrelsens ordförande«

I småkommunen Hylte är det lätt att samarbeta. När rykten om droger på skolan spreds jätte missnöjet hos föräldrar, lärare och elever. Med gemensamma mål blev det förebyggande arbetet mer fokuserat, både inom och över kommungränserna, och slog håll på myter.

TEXT CARINA AHNSTEDT / FOTO CHRISTEL LIND

DET ÄR TISDAG eftermiddag på fritidsgården i Hyltebruk. Snart ska de nyöppnade lokalerna fyllas med ungdomar från ortens enda högstadieskola, men just nu är det istället den lokala samverkansgruppen som myser i soffan bland pläddar, gosedjur och hemvirkade dukar.

– Det är ganska coolt att vi hade det första mötet i januari ifjol. Det är hyfsat snabbt marscherat med tanke på vad vi har uppnått, konstaterar **Lena Siljebo** som är fritidsledare.

Tillsammans med representanter från polis, socialtjänst, länsstyrelse, integration, folkhälsa och skola har hon ingått i den lokala samverkansgrupp som under året träffats ungefär var sjätte vecka. Med facit i hand kan de konstatera att mycket gott har kommit ur deras samverkan. De har skapat facebookgrupper, förtydligat informationen på sina hemsidor och vet numera direkt vilken person som är rätt att vända sig till i olika ärenden. Gemensamma mål och riktlinjer för det drogförebyggande arbetet har bland annat lett till ett fokuserat arbete på att minska rökningen, att fritidsgården numera är en permanent

verksamhet och en ny tjänst som folkhälsoutvecklare i kommunen.

– I min nya roll kommer jag att få utrymme för att göra insatser utöver de ordinarie verksamheterna vilket är roligt i en liten kommun. Vi kommer att lyfta ANDTS-perspektivet hos hela befolkningen med ett särskilt fokus på barnen, säger **Liza Sahlin**, som leder samverkansrådet.

MEN BAKGRUNDEN TILL arbetet är inte fullt så positiv. Det gick rykten om drogmissbruk bland ungdomarna på högstadieskolan. Ett rykte som resulterade i ett tillslag av polisen, i samarbete med skola och socialtjänst, där fyra ungdomar drogtestades och två visade sig vara positiva.

– Det fanns problem, och vi arbetar fortfarande med fokus mot skolan, men de rykten som florerade för drygt ett år sedan var väldigt uppförstorade och urartade helt. Jag minns att det pratades både om höga lärare och om knarkförsäljning på skolan, berättar **Pontus Nilsson** som är kommunpolis i Hylte.

Ryktena spreds som en löpeld i det lilla samhället och föräldrar höjde sina röster. *Vägar jag skicka mitt barn till skolan? Vad gör kommunen?*

– Tidigare hade vi inte haft någon strukturerad samverkan, men nu bad skolan om hjälp. Vi var tvungna att enas om ett förhållningssätt. Hur kan vi dämpa det upprörda läget och ge en sanningsenlig bild till elever, föräldrar och allmänhet? berättar **Linda Wennerholm** som är ANDT-samordnare på Länsstyrelsen och den som har drivit arbetet.

Det nytillkomna nätverket enades

om att ordna en informationsträff som riktade sig till föräldrar och andra vuxna som rör sig runt barn och unga. De började med en föreläsning om droger och fortsatte med information från skola, socialtjänst och polis.

– Vi ville skapa en gemensam förståelse så att skolan och föräldrarna pratade samma språk, men också föräldrar emellan och föräldrar och barn, förklarar Linda Wennerholm.

Informationskvällen lockade runt 150 personer vilket var över förväntan i en kommun med 11 000 invånare.

– Däremot blev en uppföljande träff med lokal polis och fältarbetare, där vi ville ge en mer nyanserad bild av vad som skedde, något av en pannkaka eftersom det kom färre än vad vi hade hoppats, konstaterar Pontus Nilsson självkritiskt.

Kanske beror det på att det första mötet effektivt stack håll på ryktesballongen, kanske på att de var mer otydliga i att sprida budskapet och inte använde rätt kanaler.

– Hur man ska nå fram till mottagaren är en ständig utmaning. Vår målgrupp var föräldrar och vuxna ►

”
Det krävs att alla sprider budskapet på sina olika kanaler för att det ska gå fram.

←
Ett plus ett är mer än två. I Halland finns flera exempel på hur samverkan ökar möjligheterna att genomföra projekt i både lokala och regionala nätverk. Från vänster: Anneli Svensson, Pontus Nilsson, Linda Wennerholm, Lena Siljebo och Liza Sahlin.

som möter ungdomar på olika sätt. Inför första träffen involverade vi socialtjänsten, behandlingsenheten, fältarbetarna, skolan, integrationsgänget, kommunens folkhälsoenhet, region Halland, polisen, länsstyrelsen och vuxenutbildningen. Vi skickade också hem ett personligt brev till alla föräldrar, använde sociala medier, facebookgrupper och fysiska mötesplatser. Det krävs att alla sprider budskapet på sina olika kanaler för att det ska gå fram.

Nästa steg för samverkansteamet var att hitta gemensamma strategier för att minska rökningen hos ungdomar. Rökning var förbjudet inom skolans område och även på fritidsgården, men det röktes i närheten. Nu kunde skolan, det lokala HVB-hemmet och fritidsgården sätta upp gemensamma strategier för hur de skulle bemöta rökandet, vad de skulle säga och hur de skulle agera.

– Vi vill göra det så svårt som möjligt att röka. På skolan resulterar

det i ett samtal med föräldrarna och om jag märker att någon röker pratar jag med ungdomarna utifrån våra regler på fritidsgården – det vill säga att man ska vara rädd om sig själv. Och har vi en större oro är det lätt att koppla in fältare eller polis eftersom vi redan har kontakt och vet direkt vem man ska prata med, berättar Lena Siljebo.

Mycket handlar om relationer understryker hon. Mellan henne och ungdomarna, men också mellan henne och föräldrar och övrig personal i kommunen.

– Det finns ett viktigt signalvärde i att de vuxna personerna runt eleverna känner varandra. Om jag syns på skolan och pratar och tjingsar på rektor och lärare förstår eleverna att vi talar samma språk. Och det är viktigt, för det är ju samma ungdomar det gäller.

Att jobba i en liten kommun tycker hon har många fördelar.

– Idag kommer exempelvis Ronny hit, säger hon och pekar på griffeltavlan

med fritidsgårdens veckoschema som hon och hennes två kollegor har satt upp. Ronny är kommunstyrelsens ordförande och han kommer hit för att prata om demokrati och hur man kan påverka. Att få till ett sådant möte hade varit betydligt svårare i en stor kommun.

DEN STÖRSTA VINSTEN med samverkan tycker nätverket i Hylte framförallt är att de med gemensamma krafter kan använda sina resurser smart och ändamålsenligt. Dessutom ökar det långsiktigheten i arbetet eftersom de kan peppa varandra i med- och motgångar.

– Polisen är väl kanske inte mest känd för sin uthållighet, utan mer för snabba insatser. Då är det bra att vi har olika roller, konstaterar kommunpolis **Anneli Svensson**. Med gemenskapen och ett större perspektiv får vi bättre utväxling på våra idéer. De växer till något större och när det händer är det härligt.

Hon återkommer gärna till effekterna av samverkan. I synnerhet små kommuner behöver ta draghjälp av varandra, något hon tycker görs på ett bra sätt i Halland. Förutom flera lokala nätverk finns det en regional samverkan där representanter från socialtjänst, skola, tull, kriminalvård, polis, Systembolaget, IOGT-NTO och Region Halland från alla sex kommunerna driver ANDT-arbetet tillsammans.

– En förutsättning för att det lokala arbetet är att vi också arbetar med ANDT regionalt, förvaltningsövergripande och i samverkan med olika organisationer. Att det finns ett intresse från kommunledningen och ett gemensamt fokus i det brottsförebyggande och samhällsbyggande arbetet att luta sig mot, förklarar Linda Wennerholm.

Hennes uppgift är att vara motor i det regionala nätverket. Samverkan tar tid och det är viktigt att alla i gruppen prioriterar mötena och att den investerade tiden leder till resultat.

– Därför gäller det att skapa en positiv stämning runt mötena och att ingen går därifrån utan att veta vad som har beslutats och vad nästa steg är.

I Halland har deras samverkan bland annat lett till att kommunerna, Systembolag och föreningsliv har ett tätt arbete i kampanjer där många delar, som drogvaneundersökningar, statistik från polis och

– Samma budskap överallt gav kraft, konstaterar Linda Wennerholm när hon berättar om hur de arbetade med att minska rökningen bland kommunens ungdomar.

tullverket, ger ett bättre underlag när de exempelvis jobbar mot lagning. En annan konkret aktion är att alla halländska kommuner har analyserat avloppsvattnet för att kartlägga drog-användningen i länet.

– Vi kände att vi behövde mer information för att kunna veta var vi ska lägga mest fokus i det förebyggande arbetet, säger Linda Wennerholm.

För att få en bild över användningen både på vardagar och helger har de tagit prov såväl på en tisdag som på en lördag.

– De svar vi hittills har fått har i stort bekräftat den bild vi redan hade, men vissa värden har också gjort oss förvånade. På en del orter är exempelvis cannabisanvändningen högre än vad vi trott. Tillsammans med de andra pusselbitarna vi har, som drogvaneundersökningar och information från socialtjänst och skola, ser vi att vi behöver bredda vårt förebyggande arbete till att också gälla vuxna, berättar Linda Wennerholm.

” Har vi en större oro är det lätt att koppla in fältare eller polis eftersom vi redan har kontakt och vet direkt vem man ska prata med.

– Ju mer fakta vi har desto lättare är det att prioritera rätt när vi väljer vilka insatser som ska göras, instämmer Anneli Svensson.

Hon berättar att polisen exempelvis har fått indikationer från krögarna att det förekommer mer kokain än vad det har gjort tidigare. Med vattenproven kan de nu skapa en tydligare lägesbild.

– Även om vattenproven visar en låg användning av kokain behöver det inte betyda att krögarna har fel, men då vet vi att det inte är en allmän trend utan koncentrerat till krogmiljön, säger hon.

Avsikten är att vattenproven ska göras varje år och det är först om några år som de kommer att ha verklig nytta av dem tror Linda Wennerholm.

– Då kan vi se om olika riktade insatser har haft effekt. Vattenproven är ett bra exempel på samverkan. Varken länsstyrelse, polis eller kommun hade kunnat göra detta själva, utan det krävs att vi går ihop. ◀

FORSKARE:

Statliga utvärderingar för miljonbelopp *används inte*

Regeringens satsning Motverka våld och gäng (MVG) kostade en kvarts miljard kronor och fick tveksamt betyg av utvärderarna. Ändå beskrivs projektet i positiva ordalag i SiS:s egen rapport. Forskare kritiserar att miljontals kronor pumpas in i utvärderingar av statliga projekt, men att resultaten inte används.

TEXT LARS SOOLD / FOTO SYD WACHS

I FJOL PRESENTERADE Anna Petersén sin avhandling om hur utvärderingar av fyra statligt finansierade projekt kommit till användning.

– Jag har inte hittat något bevis för att utvärderingarna lett till någon förändring. Nu har det visserligen gått några år sedan jag undersökte detta, men inget tyder på att något skulle ha ändrats, säger Anna Petersén, doktor i socialt arbete vid Örebro universitet.

Många utvärderingar av projekt inom det sociala området beställs av och rapporteras till socialdepartementet.

– Vad jag kunde se så har utvärderingar stannat hos tjänstemän på departementet och inte kommit till användning. Utvärderingar kostar mycket skattemedel och görs många gånger av väldigt kompetenta personer – varför drar vi då inte större nytta av kunskapen, frågar Anna Petersén.

Hon tror att en av orsakerna till ointresset på departementet kan vara att utvärderingar tar tid.

– När rapporten väl kommer är andra frågor mer aktuella. Det kan sitta en ny tjänsteman på stolen och en ny regering kan ha tillträtt. Min bild är att beställare läser utvärderingen och sedan lägger den åt sidan, säger Anna Petersén.

SOCIALDEPARTEMENTET SÄGER ATT detta handlar om vad staten generellt gör med utvärderingar som kan kopplas till statlig styrning, statsbidrag och andra frågor.

– Utvärderingar eller motsvarande som görs av myndigheter under socialdepartementet eller andra, exempelvis statskontoret, ingår ofta i det samlade underlag som regeringen använder i beredningen av nya reformer, säger **Victor Harju**, pressekreterare hos socialminister **Annika Strandhäll**.

Han konstaterar att studien tittat på en period fram till 2009, och att det inte nödvändigtvis

SiS:s egen rapport om MVG-projektet kritiseras av forskare för att ge en positivare bild av projektet än den som de oberoende forskarna kom fram till.

beskriver 2018 års arbetsmetoder och situation fullt ut. *Alkohol & Narkotika* har frågat vilka arbetsmetoder som används idag, men socialdepartementet avstår från vidare kommentarer.

Anna Petersén granskade bland annat hur utvärderingen efter »Vårdöverenskommelsen« användes. I det projektet delades 340 miljoner kronor ut till kommunerna för utveckling av missbruks- och beroendevården. Utvärderingarna efter »MVG-projektet« hamnade också under hennes lupp. Projektet genomfördes av Statens institutionsstyrelse (SiS) på uppdrag av regeringen. Meningen var att förbättrad vårdkvalité på ungdomshem och ett bättre stöd till ungdomarna när de flyttar ut, skulle minska risken för att de föll tillbaka i kriminalitet och andra problem. Projektet pågick mellan 2006 och 2008, kostade 220 miljoner och granskades i två vetenskapliga utvärderingar av forskargrupper vid två universitet.

Anna Petersén hittade inga bevis för att de externa utvärderingarna av MVG-projektet har kommit till användning. Av SiS fick hon svaret att utvärderingarna arkiverades i deras kunskapsbas och att de kan användas vid behov.

– Det är anmärkningsvärt att de inte gav ett enda exempel på hur den använts. Det är alldeles för vagt att säga att de finns i kunskapsbasen, säger Anna Petersén.

DEN ENA VETENSKAPLIGA utvärderingen var kritisk till hur projektet hade genomförts och den andra, som studerade effekterna, hittade inga skillnader jämfört med personer som inte deltog i projektet. Det gjorde däremot SiS:s egen rapport, som presenterar ett flertal positiva effekter.

Goran Basic var en av forskarna vid Lunds universitet som granskade hur projektet hade genomförts.

– Jag blev mycket förvånad när SiS gjorde en egen rapport. Men regeringen hade ju investerat ►

”Jag blev mycket förvånad när SiS gjorde en egen rapport.

en kvarts miljard och jag tror att SiS ville ge en mer positiv bild, säger Goran Basic, sociolog och numera forskare vid Linnéuniversitetet i Växjö.

– På sin hemsida marknadsförde de sin egen. Längre ned på sidan kunde man klicka sig fram till vår rapport.

Den andra utvärderingen gjordes vid Stockholms universitet. **Marie Sellnäs** var huvudansvarig för den rapporten.

– Jag ställer mig mycket frågande till varför de gjorde en egen rapport. Samtidigt ska man veta att resultaten påverkades av att SiS fick mycket kort tid av regeringen att starta upp projektet, säger Marie Sellnäs.

MVG-projektet blev ett par år senare föremål för en doktorsavhandling. Goran Basic studerade projektet på djupet och hur arbetet med utvärderingarna och SiS:s rapport hade gått till. Han skriver att SiS:s ledning för projektet genomförde och skrev den egna rapporten, att man i rapporten skrev att resultaten var osäkra, men att den ändå utgjorde underlag till en utåtriktad marknadsföring av projektets resultat. En viss osäkerhet fanns också i de vetenskapliga granskningarna då nästan ett år gick åt till förberedelser och att man därför endast arbetade med ungdomarna under drygt ett år.

Ola Karlsson Ruhmkorff på SiS var kommunikationsansvarig för projektet.

– Vi är enligt regeringsuppdraget skyldiga att göra en redovisning. Rapporten tog vi fram med stöd av en av SiS:s forskningsledare som är disputerad och har som en av sina arbetsuppgifter att bedöma rapporter från forskare.

Hur kommer det sig att er redovisning var så mycket mer positiv än de externa forskarnas?

– Vår redovisning var något annat än de

rapporter som kom senare. Jag vidhåller att de resultat vi redovisade till regeringen var neutrala. Projektet gav flera positiva effekter, säger Ola Karlsson Ruhmkorff.

Goran Basics avhandling kritiserade att SiS:s utvärdering byggde på svårförståeliga enkäter som lämnades över till föräldrar och ungdomar, ibland utan instruktioner.

– Jag har ingen kommentar till detta just nu. Men det är generellt förstås svårt för barn och föräldrar att ha överblick över ett projekt, säger Ola Karlsson Ruhmkorff på SiS.

MÅNGA OCH OMFATTANDE utredningar har blivit norm inom den svenska offentliga sektorn, och kostar stora summor.

– Det är svårt att säga vad utvärderingar av sociala projekt kostar totalt sett, men jag uppskattar att de fyra utvärderingar jag studerade kostade två miljoner vardera. Då ingår inte den tid som beställare och de som undersöktes lade ned, säger Anna Petersén.

Ekonomiforskarna **Anders Forsell** och **Anders Ivarsson Westerberg** skriver i en artikel från 2016 i *Statsvetenskaplig Tidskrift* att styridealet New Public Management har bidragit till att uppskattningsvis en tredjedel av statsförvaltningen ägnar sig åt granskande uppgifter.

Anna Petersén säger att New Public Management, som hyllar mätbara resultat, även påverkar utvärderingarna. Beställande tjänstemän utan kunskaper om forskning har långt gångna krav på hur utvärderingarna ska utformas.

– Man söker enkla lösningar på komplexa frågor, men inom det sociala området finns värden som inte går att mäta i siffror, säger Anna Petersén.

Men forskarna deltar också i spelet.

– Vi behöver forskningsmedel. Vi upprätthåller granskningssamhället tillsammans, säger Anna Petersén, som konstaterar att hon »kastar sten i glashus.» ◀

Anna Petersén
är doktor i socialt arbete vid Örebro universitet.

Goran Basic
är forskare vid Linnéuniversitetet i Växjö.

LÄS MER

➤ EVALUATIONS THAT MATTER IN SOCIAL WORK

Anna Petersén · Doktorsavhandling,
Örebro universitet, 2017

➤ SAMVERKAN BLIR KAMP: EN SOCIOLOGISK ANALYS AV ETT PROJEKT I UNGDOMSVÅRDEN

Goran Basic · Doktorsavhandling,
Lunds universitet, 2012

➤ GRANSKNINGENS (GLÖMDA) KOSTNADER

Anders Forsell & Anders Ivarsson Westerberg
· Statsvetenskaplig tidskrift (1/2016)

Vem är *experten*?

Att ha tillgång till kunskap är en demokratisk fråga, men är all kunskaps-spridning en demokratisk insats? Doktorand **Katarina Winter** uppmanar till lyhördhet inom forskningskommunikation.

BEROENDE ÄR ETT mänskligt och verkligt fenomen, vars betydelse och konsekvenser definieras från många olika perspektiv (klass, uppväxtvillkor, diagnos, ärftlighet, hjärnsjukdom). En del perspektiv går att kombinera med varandra medan andra är rent motstridiga, som exempelvis vissa sociala och medicinska perspektiv. Gemensamt för alla perspektiv är dock att de tillsammans skapar vad beroende är för oss och att de kunskapsanspråk som de för med sig är beroende av att någon förstår, tolkar och använder dem.

VETENSKAPLIG KUNSKAP BÖR därför ses i ljuset av de tankar, normer, sammanhang, praktiker och processer som reproducerar den. Spridning av forskning förutsätter omformuleringar, nödvändiga för att göra sig förstådd, men dessa processer skapar också *vad vetenskap är* i allmänhetens medvetande. Till exempel prioriteras och förenklas vissa resultat på bekostnad av andra. Allmänheten är dock inte en homogen skara passiva mottagare i väntan på upplysning. Snarare är de aktiva deltagare i en process där information, tidigare erfarenheter och kunskap samt benägenhet att tolka information påverkar hanteringen av densamma. I praktiken visar det sig dessutom ofta att allmänheten kan vara i stort sett vem som helst: andra experter, professionsgrupper, politiker, patientgrupper och så vidare.

I MIN FORSKNING försöker jag belysa detta genom att studera hur relationen mellan expert och allmänhet bekräftas och utmanas. Det kan handla om att forskare som visserligen är experter inom vissa områden tar sig an att förklara andra, eller att gränsen mellan expert och allmänhet suddas ut på vissa arenor med syfte att sprida expertkunskap om beroende. Till exempel kan personer som definierar sig som medberoende och gör anspråk på att föra folkets talan, reproducera en viss typ av expertkunskap (hjärnsjukdom) och utmana annan (socialvetenskaplig), samtidigt som de till viss del – genom tilltalande budskap och reproduktion av stereotyper – uppfyller expertrollen »bättre« än andra mer traditionella experter (forskare eller andra sakkunniga). Det innebär alltså att aktörer som vid en första anblick ser ut att tillhöra en allmänhet (om än en allmänhet med en viss typ av erfarenheter), också kan befinna sig i en upplysande roll gentemot en ytterligare allmänhet (till exempel i form av en publik), som i sin tur kan utgöras av experter, praktiker, politiker och andra. Denna tendens av »erfarenhetsbaserad expertis« som både förstärker och utmanar expertkunskap återspeglas också till viss del i min forskning om hur politikens relation till och interaktion med experter sätter gränser för vad som kan förmedlas och diskuteras, samt vilka lösningar som de kan se på problem.

DET ÄR EN demokratisk fråga att ha tillgång till kunskap men det innebär inte att kommunikation per se är en demokratisk insats. Det är viktigt att syna vilka som får tillgång till denna process. Vi behöver balansera och granska bilden av den altruistiske upplysande experten utifrån en lyhördhet för intention och makt. Forskningskommunikation bör därför medföra ett större ansvar hos de kommunicerande aktörerna själva såväl som de som interagerar med och studerar dem. På så vis kan vi ta hänsyn till allmänhetens heterogenitet, förhålla oss både kritiska och ödmjuka till vad forskningskommunikation är, gör och syftar till, samt undvika kommunikation som en process för legitimering och positionering av enskilda aktörer snarare än samverkan och kunskapsproduktion.

/ KATARINA WINTER DOKTORAND VID INSTITUTIONEN FÖR FOLKHÄLSO-VETENSKAP VID STOCKHOLMS UNIVERSITET

” Därför måste hon styra stegen åt ett annat håll när hon ser en person från förr. Hon måste göra det innan personen ser henne, före deras blickar möts, för efter det finns ingen återvändo.

s.14

